

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК: ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ

Розглянуто творчість Пантелеймона Куліша як літературного критика. Для аналізу взято його статтю про Григорія Квітку-Основ'яненка, що вийшла у світ 1858 р. в Санкт-Петербурзі окремою брошурою. З'ясовано, що для стилю П. Куліша-критика притаманні такі риси: розгляд творчості письменника в історичному та світовому контексті, виведення узагальнень, з'ясування найхарактерніших естетичних рис творів, що аналізуються, погляд на творчість через біографію автора, публіцистичність, емоційність, аргументованість.

Ключові слова: словесність, повість, біографія, публіцистичність, духовність.

У великій різножанровій спадщині Пантелеймона Куліша суттєве місце посідає літературна критика, яка панорамно розкриває особу митця, виявляє його життєву позицію, демонструє майстерність критичного мислення, стилістичні особливості побудови літературно-критичних текстів. Розглянемо особливості стилю Пантелеймона Куліша як критика на прикладі статті "Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті (Слово на новий вихід Квітчиних повістей)". Цей текст уперше було видано брошурою в Санкт-Петербурзі 1858 р. [Куліш, 1989, с. 580].

Отже, П. Куліш у цій брошурі виступив як літературний критик, представляючи і твори Григорія Квітки-Основ'яненка, і висловлюючи свою думку про них. Як же вибудовує свою статтю Куліш-критик? Він розпочинає її з узагальненого погляду на словесність, на її роль і місце в суспільстві. Прикметно, що звертає увагу на розвиток і рівень словесності в контексті історичного розвитку держави, народності. Приклади наводить із різних літератур та історій, неначебто перебуваючи далеко від творів, які має аналізувати. П. Куліш підводить до висновку, що не завжди розвиток держави, королівства, царства йде синхронно з розвитком культури, словесності. Трапляється швидше навпаки, підкреслює автор: спостерігається занепад чи розпад

царства, а словесність певної народності в цей час набуває розвитку. Переконливими аргументами для П. Куліша є приклади, зокрема, із чеської, польської словесностей. Ці факти для нього важливі, бо він бачить подібне і в українській словесності, коли на арену виходять літературні твори Григорія Квітки-Основ'яненка.

Про чеську словесність П. Куліш говорить буквально таке: "Ще недавно сміявся усякий європеєць із чехів, що вони, покинувши німецьку государствену словесність, силкуються писати по-чеськи; а тепер німці описують по-німецьки історію чеської словесності! Немає в чехів свого короля, нема свого сенату, нема свого народного війська; Чехи – австрійська губернія, а словесність чеська процвітає щороку краще, обіймає собою більше да більше трудлюбців, людей з великою головою, і живуть Чехи могучим, самостійним духом у словесності, не живучи особним королевством" [Куліш, 1989, с. 487–488].

Авторські спостереження сягають ближчих наших сусідів – Польщі. П. Куліш наголошує: "Огласили себе поляки віршами й доброю прозою ще за королів своїх; тільки ж піднялась їх мова до найкращої форми, до найбільшої сили своєї тогді вже, як сусіде їх край між себе поділили". Автору прагнеться знайти приклад для порівняння у світовій історії, щоб показати зростання рівня польської словесності в часі, коли "сусіде їх край між себе поділили", отже, коли час для буття народу був не те що несприятливий, а глибоко трагічний. І Пантелеймон Куліш знаходить це порівняння про поляків: "І так, як євреї на ріках вавилонських, так вони [поляки. – *Т. К.*] заголосили тогді на весь світ своїм Міцкевичем і іншими поетами; спом'янули всі добрі й ледачі вчинки своїх предків і всякі давні пригоди і триумфи гарною історичною мовою описали. На диво процвіла словесність польська по великих, кривавих руїнах нації!!" [Куліш, 1989, с. 488]. Отже, автор констатує, що в моменти труднощів словесність набуває особливої сили. А ми пригадаймо відомі з історії світової культури плачі на загибель шумерських міст. Які це унікальні зразки словесності, в них стільки почуттів, експресії! Чи, скажімо, в сучасній українській літературі скільки написано в різних жанрах про сучасну російсько-українську війну – в поезії,

прозі – від найменших жанрів до романів: Борис Гуменюк [Гуменюк, 2015], Андрій Гудима [Гудима, 2018], Василь Іванина [Іванина, 2016], воїни і волонтери АТО із "Захальної книжки захисника України" (2019) та багато інших. Це тексти, що оповідають про втрати і про віру в перемогу добра й справедливості, несуть у собі високий національний дух, іскрометне художнє слово.

Думка П. Куліша про словесність як про національний дух, який живе в художньому слові, надзвичайно важлива та актуальна, як бачимо, в усі часи. Узагальнення письменника ХІХ ст. звучать символічно, по-філософськи, з емоційним піднесенням як приклад, що може повторюватися в подібних ситуаціях в інших народів. П. Куліш проголошує: "Польський дух, не маючи собі притулку в твердинях і вольних оселях, вселився в живе слово, котрого не зруйнує ніяка сила, коли його самі ляхи не зневажать" [Куліш, 1989, с. 488]. Отже, П. Куліш маленькою фразою застерігає і стверджує: велика сила народного духу, який живе в слові, й ніхто його не здолає. Але де Куліш-критик бачить небезпеку: коли сам народ почне зневажати свою мову, своє слово. Тут згадується нетлінне послання від М. Рильського: "Як парость виноградної лози, плекайте мову...". Тобто, мову треба плекати і робити це мають носії цієї мови. Тоді, за П. Кулішем, ніяка сила такого народу не здолає. Отже, П. Куліш наголошує не лише на утвердженні словесності як такої, а на утвердженні словесності як запоруки буття нації, народу. І про це, пригадаймо, він говорить на початку своєї вступної статті про Г. Квітку-Основ'яненка. Відтак, його аналітична стаття про повість письменника акцентує головну увагу на мові твору як ключовому чиннику, через що автор підноситься до узагальнення про значення мови як вияву національного духу, як гаранта народу, його буття, розвитку й розквіту.

Звернімо увагу на час написання статті: 1858 р., тобто ще до Валуєвського циркуляру 1863 р. Це був важкий час – період української бездержавності, тотального контролю України і всього українського з боку Російської імперії. Одна лише доля Тараса Шевченка – моторошне тому свідчення! І в таких обставинах виникає слово Г. Квітки.

На прикладі розквіту польської словесності П. Куліш робить узагальнюючий висновок: "Приходить час і показуються вже ознаки, що восторжествує в мирі розумний дух над усякою іншою силою. Отсе ж не дурно оживають національності: се народи заявляють перед світом своє право на духовне господство поруч із іншими народами". Тут квінтесенція думки лежить на словах "восторжествує в мирі розумний дух над усякою іншою силою". Для посилення свого висновку П. Куліш уводить протиставлення: "Не поети, не філософи, самохіть, по волі незагнузданого розуму, оглашають найглибші тайни своєї рідної національності: се народи викидають усякий короков, іззиваючи зо всього світу великодушних на святе діло чоловіколюбства" [Куліш, 1989, с. 488]. Отже, акцент, на "розумному духові" та "на святому ділі чоловіколюбства". П. Куліш повідомляє свої висновки з переконанням, з любов'ю і гордістю за народи, що виводять через слово дух нації. У кожного з них свій час, але, за Кулішем, це має бути спільна справа для кожного народу, коли він трудитиметься для свого блага, як велика сім'я, "для общого добра".

Після такого розлогого вступу автор перекидає погляд на українську словесність і каже про те, що для неї характерні такі ж ознаки руху, як і для інших. П. Куліш наводить приклади з попередніх важких часів, наприклад, він зазначає про українську словесність: "Не було її, опріч пісні, тогді, як Южна Русь була могутим варязьким царством; не процвіла вона й тогді, як боролись ми з Польщею [...]" [Куліш 1989, с. 488]. Наводить пізніші часи, ближче до свого часу, і пророкує, що "од нашого тільки часу пійде настояща його історія поміж народами; а то все була дитська казка [...]" І так підводить автор статті до Г. Квітки: "Опинилась Україна, послі довгої заверухи, мов у захисті, і годі вже співати пісень про поля, на котрих "кістки хрустять, шаблони поперерозколоні бряжчать", а почали думати довгу думу про своє сільське громадське життє, – і от явивсь на Вкраїні поет без "шаблі булатної, без бандури подорожньої", Квітка". Тематика творчості Квітки, на переконання П. Куліша, суголосна з потребами часу, що настали. Автор робить висновок: "Отсе ж не в філософській голові, а живим живцем перед нами стоїть довод, що історія народів, починаючись войною, появляє

настоящу народну жизнь тільки під крилом благого миру і тогді-то вже обрїтає вона своє право на увагу й шанобу всесвітнього розуму" [Куліш, 1989, с. 489].

У своїй праці П. Куліш згадує також історію книжної української словесності, але відсилає до іншого джерела, викладеного ним у передмові до видання "Чорної ради". А в аналізованій нами статті розпочинає предметно знайомити з постаттю Г. Квітки. Викладає його біографічні дані, але не сухо інформативно, а образно, з публіцистичними вкрапленнями, виявляючи в тексті й свою присутність. Наприклад: "Єсть під самим Харковом село Основа. Давно вже владіють ним панове Квітки. У сьому-то селі родивсь і наш Григорій Федорович Квітка і по сьому-то селу прибрав собі надане ім'я *Оснoв'яненко* [курсив автора. – Т. К.]" [Куліш, 1989, с. 489–490]. Про мову, яка виколисала майбутнього митця, П. Куліш пише так: "Отже у тії часи [...] панство кругом Харкова жило собі просто, по-старосвітськи, по-козачи, і наш писатель змалку чув у отецькій господі і всюди по околиці щирю українську мову, примазану тільки в случаях церемонії деякими московськими словами". Майбутній письменник бачив звичаї, українські традиції: "Звичаї ж у панів були, в щоденній жизни їх, ті ж самі, що й у посполити; і родини, і хрестини, і весілля, і похорони одбувались так само в панському домі, як і в простацькому... [...]. Тим-то й знав Квітка звичаї народного бити так добре, як ні одному пану з новомоднього дому знати не можна, тим він писав такою щирою народною мовою, наче й не чув зроду іншої мови..." [Куліш, 1989, с. 490].

П. Куліш вдається до іронії в оцінці різних суспільних явищ, як-от про чини: "Як, зникло козацтво з своїми виборами на Україні, пани поробились домонтарями і бенкетарями, платили чинш канцеляріям, посилали гостинці начальникам, купували собі чини замолоду, починаючи од пельюшок..." [Куліш, 1989, с. 492]. Далі викладаються інші факти біографії, як-от і про те, що батьки готували Квітку до старшинування, так робили тоді всі заможні люди. Характеристики подібного в Куліша мають емоційне, трохи іронічне забарвлення, через яке прочитується ставлення критика до таких явищ. "Отець і мати, прокладаючи синові дорогу до старшиновання між панами в повному зрості, зачисляли його, через багатих родичів, то в лейб-гвардію, то в герольдію, то в

польові полки; на сімнадцятому годі мав він уже капітанський чин, не бачивши ввічі ніякої служби" [Куліш, 1989, с. 491].

Автор статті дає читачеві зрозуміти, звідки у Квітки настрої побожності, які простежуються в образній картині його творів, як відбувалося формування світогляду майбутнього письменника. Вочевидь, наголоси про ці впливи справедливі. П. Куліш, наприклад, наводить факт із дитинства Г. Квітки: "Змалку був він собі хирненький, золотушний і зовсім був осліп од золотухи. Світ йому одкривсь на шестому годі, як повезла його мати молитись Богу в Озерянський монастир. Прозрівши в дому Божому, маленький хлопчик возгорівсь ревністю до Божого дому і на дванадцятому годі почав благати отця й матір, щоб благословили його на чернечу монастирську жизнь" [Куліш, 1989, с. 491]. Тобто, допоміг факт прозріння завдяки Божому слову, яке читалося в монастирі.

П. Куліш лаконічно говорить про повісті Г. Квітки "Маруся", "Салдацький патрет", "Мертвецький великдень", "От тобі й скарб!", "Козир-дівка", "Добре роби, добре й буде", "Конотопська відьма", концентруючи увагу на тематичних та морально-етичних аспектах цих творів. Автор визначає головну тему кожної з повістей, розкриває головну ідею. Наприклад, він звертає увагу на повість "От тобі й скарб!". П. Куліш-критик, зокрема, наголошує, що в цій повісті "ізнав намальював Квітка ледачого п'яничку (та ще до того й дурника), як і в «Мертвецькому великодні»; тільки напротив його безпутства поставив тут людей трудящих, котрі живуть у законі Божому і свої сім'ї держать у всякому порядку, не даючи нікому розопсіти". Характеристики П. Куліша влучні, публіцистично забарвлені, інтригуючі, несуть важливі оціночні судження, як-от, наприклад, про повість "Козир-дівка", яка, на думку Куліша-критика є "гірким докором тим людям, що вибились із темного, неписьменного народу у законники, да й засіли в законах, як миші в засіці" [Куліш, 1989, с. 501].

Отже, розглянута стаття П. Куліша про Григорія Квітку Основ'яненка репрезентує ключові особливості стилю критика. Його письмо несе багато інформації, узагальнень про предмет осмислення, крім того, він виходить далеко за межі конкретного аналізованого тексту й часу й таке розширення розповіді доречне, воно розкриває типове в історії народів і культур, несе в собі

потужний етико-естетичний заряд, дає розуміння перспективи розвитку, ставить тексти проаналізованого автора в історичний ряд знакових здобутків кричного дискурсу. Стилїстика П. Куліша-критика, без сумніву, актуальна, повчальна, може служити як предмет дослідження майстерності для сучасних літературних критиків, має перспективу вивчення в контексті сучасної літературної критики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гудима А. Очищення : роман-хроніка / А. Гудима. – Біла Церква, 2018. – 328 с.
Гуменюк Б. Вірші з війни / Б. Гуменюк. – К., 2015. – 136 с.
Іванина В. Брати: сучасний роман / В. Іванина. – К., 2016. – 192 с.
Захальна книжка захисника України : поезії. – К., 2019. – 94 с.
Куліш П. Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті (Слово на новий вихід Квітчиних повістей) / П. Куліш // Твори : у 2 т. / П. Куліш ; підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Л. Гончарук. – К., 1989. – Т. 2. – 586 с.

REFERENCES

- Hudyma A. Ochyshchennia : roman-khronika / A. Hudyma. – Bila Cerkva, 2018. – 328 s.
Humeniuk B. Virshi z viiny / B. Humeniuk. – Kyiv, 2015. – 136 s.
Ivanyna V. Braty: suchasnyi roman / V. Ivanyna – Kyiv, 2016. – 192 s.
Zakhaliavna knyzhka zakhysnyka Ukrainy: poezii. – Kyiv, 2019. – 94 s.
Kulish P. Hryhorii Kvitka (Osnovianenko) i yoho povisti (Slovo na novyi vykhid Kvitshynnykh povistei) / P. Kulish // Tvory : u 2 t. / P. Kulish ; pidhot. teksty, uporiad. i sklav prymit. M. L. Honcharuk. – Kyiv, 1989. – T. 2. – 586 s.

Стаття надійшла до редакції 25.10.19.

T. I. Kononchuk, PhD, Assist. prof.,
Academy of Advocacy of Ukraine, Kyiv

PANTELEIMON KULISH AS A LITERARY CRITIC: FEATURES OF STYLE

The article deals with the work of Panteleimon Kulish (1819–1897) as a literary critic. Here is analyzed his article about Hryhorii Kvitka-Osnovianenko, which was published in 1858 in St. Petersburg in a separate brochure. It has been found out that consideration of the writer's creativity in the historical and world context, conclusion of generalizations, clarification of the most characteristic aesthetic features of the analyzed works, view on creativity through the author's biography, journalism, emotionality, argumentation are characteristic for style of Kulish as a literary critic. At the beginning of the article, Kulish talks about the place and role of literature in society. He draws attention to the development and level of literature in the context of the historical development of the state. He gives examples from different literatures and concludes that the development of culture does not always go hand in hand with the development of the state. The author says that the opposite is the case: the decline

of a state or kingdom is observed, and at the same time, literature, culture is developing. P. Kulish gives examples from Czech, Polish literature. These facts are important to him because he sees the same in Ukrainian literature. Kulish speaks about literature as a national spirit living in the artistic word. He emphasizes that literature is the key to being a nation. Analyzing the work of H. Kvitka-Osnovyanenko, P. Kulish draws attention to the language of works as the main factor of the text, because of which language appears as a representation of the national spirit, as a guarantee of prosperity of the people. He emphasizes that through literature the people manifest their mission of philanthropy. The works of H. Kvitka-Osnovyanenko, writes P. Kulish, have appeared during difficult years, and show national spirit, they are organic with time requirements. The author briefly describes the biography of H. Kvitka-Osnovyanenko. The journalistic style is characteristic of him. P. Kulish explains where H. Kvitka got his knowledge of the Ukrainian language, why he was so respectful to religion, which later became one of the central themes in his work. In analyzing H. Kvitka-Osnovyanenko's stories, P. Kulish emphasizes moral and ethical aspects. According to one article by Panteleimon Kulish, we see that he is an interesting critic. His text contains a lot of information, generalizations, reveals typical in the history of peoples and cultures.

Keywords: literature, story, biography, journalism, spirituality.

УДК 821.161.2Куліш

О. Ю. Кудря, магістрантка,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Зосереджено увагу на творчості Пантелеймона Куліша, що пронизана етнопсихологічними мотивами; розглянуто етнопсихологічні особливості українців; з'ясовано специфіку народного сприйняття довкілля шляхом детального аналізу образів героїв у творчості письменника.

Ключові слова: етнопсихологія, догматизм, трансценденталізм, кордоцентризм, амбівалентність.

*Своєї мови рідної і свого рідного звичаю
вірним серцем держітеся. Тоді з вас будуть
люди як слід, тоді з вас буде громада шановна
і вже на таку громаду ніхто своєї лапи не положить.
П. Куліш "Листи з хутора"*

П. Куліш (1819–1897) – український письменник, історик, фольклорист, етнограф, перекладач і філософ. Він жив і працював у Києві та Петербурзі, писав двома мовами. Сучасники